

Erfgoed van morgen

BOEKMAN

De Aireyoningen aan de Burgemeester de Vlugtlaan in Amsterdam Nieuw-West. Foto: Stella Ruisch

---

Teun van den Ende

Erfgoed van morgen

Betekenenissen die we aan erfgoed koppelen zijn dynamisch. In dit artikel staat de vraag centraal hoe het opsporen en selecteren van het erfgoed van morgen in z'n werk zou kunnen gaan. Hoe kom je te midden van wisselende betekenissen vanuit verschillende perspectieven tot een zorgvuldige beslissing over behoud of vernieuwing?

Schijnbaar doorsnee plekken in de stad kunnen van grote betekenis zijn voor stedelingen die er wonen of verblijven. Dit blijft soms volledig buiten het zicht van de mensen die zijn opgeleid om een stad te besturen, waarderen of (her)ontwerpen. Toch kan elke professional zich hier een beeld van vormen door op zoek te gaan naar manieren waarop bewoners zich plekken toe-eigenen.

Plekken die voorheen van betekenis waren kunnen die betekenis kwijtraken in de huidige samenleving. Daarentegen biedt erfgoed ook juist aanleiding tot hechting of zelfs toe-eigening door bewoners of (lokale) ondernemers. Vraag aan bewoners welke plekken voor hen van betekenis zijn en ze zullen ook plekken zonder erkende erfgoedstatus noemen. Maar aangezien de klassieke monumentenzorg de handen vol heeft aan de wettelijk vastgelegde monumenten staat zij slechts in contact met een kleine groep stadsbewoners. Voor de ontwikkeling van het erfgoeddiscours is het daarom van belang te zoeken naar de wijze waarop betekenis ontstaan buiten deze inner circle van monumenten-eigenaren en -liefhebbers.

De Westelijke Tuinsteden

Naoorlogse wijken zijn een vruchtbaar onderzoeksterrein om de vorming van erfgoedwaarden in de praktijk te verkennen. De wijken uit de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw zijn gebouwd in een verzuilde samenleving volgens modernistische stedenbouwkundige principes die velen nu als achterhaald beschouwen, waardoor de waardering gedifferentieerd is. In veel wijken zijn er woningen gesloopt of vernieuwd. De toekomst van deze wijken ligt grotendeels in handen van de actoren in processen van stedelijke vernieuwing, zoals medewerkers van woningcorporaties, politici, stedenbouwkundigen en erfgoedprofessionals.

In de publicatie *Nieuw-West, parkstad of stadswijk* zijn de Amsterdamse Westelijke Tuinsteden vanuit sociologische, cultuurhistorische, stedenbouwkundige en bestuurskundige disciplines onderzocht (Nio et al. 2016). De centrale vraag is hoe de stedelijke vernieuwing van de afgelopen tien jaar enerzijds de geplande en anderzijds de geleefde stad heeft beïnvloed of zelfs gevormd.

De economische crisis heeft de forse sloop van en nieuwbouw in de Westelijke Tuinsteden rond 2009 een halt toegevoerd. Van de ‘tussentijd’ die daarop volgde hebben de gemeente Amsterdam en de Rijksdienst Cultureel Erfgoed dankbaar gebruikgemaakt om kwaliteiten te (her)ontdekken en de waarde ervan in gesprekken te duiden. Ontwerper van het ruimtelijk compositorisch concept van de tuinsteden is Cornelis van Eesteren. In zijn stedenbouwkundige concept – het Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam (1934) – zijn de woningen in relatie tot het openbaar groen en de verkeersstructuur ontworpen. Aan die geplande samenhang zijn kwaliteiten toe te kennen die specifiek zijn voor de naoorlogse stad; in veel vooroorlogse wijken zijn juist publieke gebouwen als beeldbepalende, monumentale dragers van wijken ontworpen.

Parkstad of stadswijk?

De publicatie presenteert de geplande en de geleefde stad naast elkaar. Beschrijvingen van de wijken vanuit gangbare cultuurhistorische opvattingen zijn gecombineerd met interviews en *mental maps* van huidige bewoners van de wijken Geuzenveld, Osdorp, Slotervaart en Slotermeer in Nieuw-West. De mental maps tonen vooral parken, pleinen en winkelstraten, of andere plekken waar sociale uitwisseling centraal staat. De auteurs constateren ook dat het aantal terrassen en horeca is toegenomen ten opzichte van een eerder vergelijkbaar onderzoek uit 2008 (Nio et al. 2008). Hierdoor lijkt de typering van ‘stadswijk’ op sommige plekken beter van toepassing dan die van parkstad.

Is er een verband tussen de waarderingen uit mental maps en de keuzes van erfgoedprofessionals bij het aanwijzen van monumenten? Een kaart met de beschermde monumenten en één beschermd stadsgezicht toont vooral de ensembles van woningbouw, water en openbaar groen die het imago van de parkstad uitdragen. Groenstroken en water laten zich echter niet zo makkelijk op een kadastrale kaart als monumenten vastleggen, dus zijn in Nieuw-West opvallend veel zogenaamde Airey-woningen aangewezen. Deze woningen, genoemd naar het lichtgewicht prefabbouwsysteem afkomstig uit Engeland, zijn gebouwd om in hoog tempo de woningnood te bestrijden. De woningen vormen in samenhang met het uitbundige groen waarin →

ze zijn ontworpen een overtuigende uiting van het tijdsbeeld van de wederopbouw.

Ondanks de bijzondere bouwhistorische oorsprong wees de eigenaar, een woningcorporatie, een aantal rijen Airey-woningen aan de Burgemeester De Vlugtlaan aan om gesloopt te worden. Een groepje bewoners heeft zich hier actief tegen verzet nadat erfgoeddeskundigen van de gemeente zich sterk hadden gemaakt voor behoud van de woningen.¹ Het verzet van de bewoners zou je als teken van waardering van de wederopbouwarchitectuur kunnen opvatten. Maar het is de vraag hoe breed deze waardering is. Afgaand op de mental maps van wijkbewoners die in de publicatie zijn opgenomen komen de Airey-woningen slechts één keer voor. Het lijkt er dus op dat de woningen als monumenten aangewezen zijn op basis van motivaties van experts waarvoor de geplande stad een belangrijk uitgangspunt vormt en niet in de eerste plaats op basis van gesprekken met de bewoners.²

Immaterieel erfgoed

Het is niet vreemd dat in de studie *Nieuw-West, parkstad of stadswijk* (Nio et al. 2016) de erfgoedprofessional zichzelf heeft gewapend met argumenten vanuit het erfgoeddiscours. In de praktijk van stedelijke vernieuwing staan (mogelijke) erfgoedwaarden namelijk altijd onder druk van budgetten en plannings van veranderprocessen. Degenen die erfgoedwaarden koesteren in dit spel, zien zich gesteund door lobbywerk van historische verenigingen en heemkundekringen. Deze verenigingen lijken zich, net als de gemeentelijke monumentenzorg, vooral druk te maken over behoud van ‘de stenen’. De rol die de erfgoedzorg speelt is daarmee een herkenbare; anderen kunnen zich ertoe verhouden en erop anticiperen. Dit krachtenveld bepaalt dat in naoorlogse wijken behoud en vernieuwing op vergelijkbare wijze worden afgehandeld als in vooroorlogse wijken of binnensteden. Echter, de bevolkings-samenstelling van een gemiddelde naoorlogse wijk in de grote steden kent over het algemeen een veel grotere diversiteit. Voor het ophalen en inventariseren van betekenissen die bewoners van naoorlogse wijken aan hun leefomgeving toekennen, zouden weleens andere begrippen en instrumenten nodig kunnen zijn die beter aansluiten bij de samenleving.

De Australische Laurajane Smith schreef in 2006 al over de noodzaak voor nieuwe perspectieven en bredere opvattingen. In een context van de erfgoedinstututen die in de 20ste eeuw zijn opgericht is een dominant geautoriseerd discours met bijbehorende regels ontstaan dat zoveel mogelijk gebruikmaakt van universele, wetenschappelijk onderbouwde begrippen, stelt Smith. Veel nationale erfgoedorganisaties maken gebruik van vergelijkbare systematiek en begrippen om het erfgoed te beschrijven. Die begrippen passen niet altijd bij lokale cultuurhistorie met als gevolg dat de begrippen die bewoners gebruiken om betekenis aan een plek te geven anders zijn dan die van de erfgoedprofessional: ‘On one level heritage is about the promotion of a consensus version of history by state-sanctioned cultural institutions and elites to regulate cultural and social tensions in the present. On the other hand, heritage may also be a resource that is used to challenge and redefine received values and identities by a range of subaltern groups’ (Smith 2006, 4).

Wordt erfgoed daadwerkelijk ingezet naar de tweede definitie van Smith, als middel (resource) door zogenaamde ‘ondergeschikte’ groepen zoals bewoners of kleine ondernemers?³ Om hier oog voor te krijgen moeten we op zoek naar de (erfgoed)waarde van de geleefde stad omdat daar de vorming van erfgoed ontstaat: ‘Heritage is not a “thing”, it is not a “site”, building or other material object. While these things are often important, they are not in themselves heritage. Rather, heritage is what goes on at these sites, and while this does not mean that a sense of physical place is not important for these activities or plays some role in them, the physical place or “site” is not the full story of what heritage may be’ (Smith 2006, 44).

Het DNA van de Binckhorst

In Nederland zijn we gewend geraakt erfgoedwaarden toe te schrijven aan de kwaliteiten van de geplande of ontworpen stad. Hoewel straten en bouwblokken bijna altijd ontworpen zijn, zijn er genoeg ongeplande invullingen van deze stratenplannen in onze steden te vinden; kunnen die ook erfgoedwaarden bezitten?

Neem bijvoorbeeld een bedrijventerrein zoals de Haagse wijk de Binckhorst. De wijk stond lange tijd bekend om de vele autoshowrooms. →

Vanwege de aantrekkelijke ligging tussen de A4 en het centraal station heeft de wijk economisch gezien enorme potentie om andere functies te huisvesten. Daarom gaf de gemeente Den Haag in 2008 het startsein om een door OMA ontworpen Masterplan⁴ met veel hoogbouw uit te voeren. De uitplaatsing van de autobedrijven startte en de dominantie van de autobranche nam af. Twee jaar later werd duidelijk dat de economische basis onder de voorgestelde aanpak verdampt was, waarna diverse kunstenaars en ondernemers aan de slag gingen met het herontdekken van de karakteristieken van de wijk. Ze keerden zich daarmee tegen het groot-scheepse Masterplan en gingen onbevangen op zoek naar mogelijkheden voor een meer geleidelijke en minder ingrijpende transformatie.

De Binckhorst huisvest al meer dan een eeuw een bonte mix van bedrijven. Achter de vele

Bierbrouwerij/
proeverij Kompaan
in de Binckhorst,
Den Haag

autoshowrooms aan de centraal gelegen Binckhorstlaan ontstond een verfijnd ecosysteem geïnspireerd op de autohandel: 'Je kon er je nieuwe of tweede hands auto kopen, laten repareren, tunen, wassen, voltanken, er een cabrio van laten maken; tot en met de sloop bood de Binckhorst alles voor je auto. Veel van deze bedrijven hadden een directe relatie met elkaar. De dealer huurde de spuiterij in, de garage haalde onderdelen bij de speciaalzaak en de sloper wist wel raad met de oude inruilauto's.⁵

Het netwerk van autobedrijven en de (maak-) industrie in de Binckhorst is zeker nog niet verdwenen en vormde een belangrijke aanleiding voor recente culturele manifestaties. De betrokken organisatoren deden hun best om dit 'DNA' van de wijk te verknopen aan technische innovatie en creativiteit, waardoor de Binck-

horst aantrekkelijk werd voor nieuwe 'makers', kleinschalige bedrijven en horecaondernemers. De historische connectie met de autocultuur is inmiddels vervlochten met nieuwe (creatieve) bedrijvigheid waarmee het profiel van de wijk als stedelijk maakkwartier is versterkt.

Twee belangrijke externe factoren hebben inmiddels de ontwikkeling van de Binckhorst op scherp gezet. De eerste betreft de ontwikkeling van de Rotterdamse Baan, een nieuwe snelweg die in 2020 de binnenstad van Den Haag met knooppunt Ypenburg verbindt. Het tracé loopt dwars door de Binckhorst. De tweede ontwikkeling zal ook andere effecten hebben; de gemeente Den Haag wil de bouw van zo'n 10.000 à 15.000 woningen in de Binckhorst mogelijk maken, waar vastgoedpartijen inmiddels gretig op inschrijven vanwege de groeiende vraag op de woningmarkt in de Randstad, de goede bereikbaarheid én nabijheid van het stadscentrum. In de komende jaren zal duidelijk worden hoeveel het zorgvuldig opgebouwde verhaal van het DNA van de Binckhorst als 'maakkwartier' de gemeente waard is onder invloed van de infrastructurele ontwikkelingen en de groeiende woningmarkt.

Zeven jaar lang was er alle ruimte voor de ontwikkeling van de kleinschalige maakindustrie. Nu het vastgoed weer zorgt voor economische voorspoed lijkt de ruimte in de stad opeens weer schaars. De claim dat de Binckhorst zich kenmerkt door de mix van maakindustrie en kleinschalige (creatieve) bedrijvigheid is zichtbaar door de toe-eigening van bestaande eigenaren, die hebben kunnen profiteren van het low-profiel imago dat de Binckhorst lange tijd bezat. Het economisch gegronde perspectief van de Binckhorst als toekomstige nieuwbouwwijk is nog niet bewezen maar bestaat in feite al in de hoofden van investeerders. Het risico is groot dat belangen van bewoners en gebruikers direct opzij worden geschoven zodra er commerciële belangen op het spel staan. Ook heeft de erfgoedprofessional in het geweld van vastgoedinvesteringen vaak geen positie meer. Met als resultaat dat elke herinrichting aan de wensen van bepaalde groepen of professionele beslissers beantwoordt en anderen uitsluit.

Nieuwe rol voor erfgoedprofessionals

In de ruimtelijke ordening is de laatste jaren de rol van bewoners en lokale betrokkenen geprofessionaliseerd. Dit vertrouwen in de participatiemaatschappij wordt in 2019 beantwoord door de rijksoverheid met de invoering van de Omgevingswet. De wet nodigt lokale actoren uit om veranderingen in de eigen leefomgeving te initiëren in samenhang met het lokale beleid en zal vanzelfsprekend invloed hebben op de omgang met erfgoed in steden, dorpen en in het landelijk gebied. Maar ondanks dat de verovering van het publieke domein door bewoners en lokale ondernemers volop gaande is, is er tot nu toe weinig effect merkbaar op de rol die erfgoedprofessionals spelen in processen van stedelijke herontwikkeling en verdichting (Janssen et al. 2013).⁶ En zou er daarbij niet wat meer aandacht mogen zijn voor de geleefde stad?

De erfgoedprofessional kan een belangrijke verbindende rol spelen om de ogen van bestuurders en andere professionals te openen en zo het erfgoed van morgen op te sporen. In een recent gepresenteerd pamflet, een initiatief van Erfgoed en Ruimte-hoogleraar Joks Janssen en Platform VOER, is deze rol in tien concrete suggesties uitgewerkt.⁷ Het pamflet sorteert voor op een nieuwe rol voor erfgoedprofessionals om tussen verschillende opvattingen, belangen en waarden te modereren. Ook in de samenwerking met stedenbouwkundigen, sociologen en andere wetenschappers liggen mogelijkheden om de dialoog over het erfgoed van morgen te verbreden en draagkracht te ontwikkelen voor versterking van lokale kwaliteiten. Zoals bij het ontdekken van het DNA van naoorlogse wijken samen met de cultureel diverse bevolking, of door de publieke en private belangen op binnenstedelijke locaties inzichtelijk te maken, ook al zijn de belangen dissonant en leiden ze mogelijk tot confrontatie.

Ondanks alle studies, onderzoeken en culturele manifestaties zijn erfgoedprofessionals slechts beperkt in staat om zich in de geleefde stad in te leven en deze te duiden. Als Van Eesteren en De Stijl hét erfgoed van de 20ste eeuw zijn, dan is Banksy het erfgoed van de 21ste eeuw. Ga er maar van uit dat er bij elke stedelijke verdichtingsopgave sprake is van een levende stedelijke cultuur die een lokale kracht bezit, of het nu een woonwijk of een bedrijven-

terrein betreft. Kennis van wijken en hun bewoners vormt de basis voor een breder gedragen vorm van stedelijk erfgoed. Er is werk aan de winkel om die kwaliteiten op te sporen, te ontsluiten en tot een richtinggevende factor te maken. ●

Literatuur

- Janssen, J. (et al.) (2013) *Karakterschetsen: Nationale Onderzoeksagenda Erfgoed en Ruimte; dl.1 Kennisagenda*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Netwerk Erfgoed en Ruimte.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap/ministerie van Infrastructuur en Milieu (2011) *Kiezen voor karakter: visie erfgoed en ruimte*. Den Haag: ministerie van OCW/ministerie van IenM.
- Nio, I. (et al.) (2016) *Nieuw-West, parkstad of stadswijk: de vernieuwing van de Westelijke Tuinsteden Amsterdam*. Amsterdam: Trancity/Valiz.
- Nio, I., A. Reijndorp en W. Veldhuis (2008) *Atlas van de Westelijke Tuinsteden Amsterdam*. Amsterdam: SUN/Trancity.
- Smith, L. (2006) *The uses of heritage*. London/New York: Routledge.

Noten

- Op 22 september 2016 organiseerde het Van Eesterenmuseum een bijeenkomst over de Airey-woningen in de Westelijke Tuinsteden. De uitnodiging begint met: 'De huidige renovatie van de Airey-woningen langs de Burgemeester de Vlugtlaan in Amsterdam Nieuw-West, had anders uitgepakt wanneer een groep buurtbewoners hiervoor niet in de bres was gesprongen. Is het behoud van deze woningbouwklassieker een uiting van een veranderende kijk op erfgoed?' Zie voor de gehele uitnodiging: vaneesterenmuseum.nl/nl/eesterengesprek-52-behoud-erfgoed-aireywoningen/
- Het thema 'Wederopbouw, tonen van een tijdperk' is een van de vijf programmaliijnen van de *Visie Erfgoed en Ruimte*. De visie geeft vanaf 2012 het rijksbeleid op gebied van erfgoed en ruimte vorm (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap et al. 2011).
- Ondergeschied is de letterlijke vertaling van subaltern, de term die Smith hanteert voor een diversiteit aan groepen die geen onderdeel vormen van het geautoriseerde erfgoeddiscours. De term is afgeleid uit de militaire hiërarchie.
- www.archined.nl/2008/03/de-binckhorst-werkelijke-ambitie-of-hysterische-impressie
- Tekst van de flyer die verscheen bij festival Autonië, bedacht door Hans Venhuizen tijdens het Laboratorium voor de Tussentijd in Transvaal (2008) en in samenwerking met Sabrina Lindemann (Mobiël Projectbureau OpTrek) ontwikkeld als manifestatie voor de Binckhorst in het kader van Haagse Havens (november 2011 – november 2012). Daaropvolgend is het jaarlijkse cultuur

- festival I'm Binck georganiseerd en zijn netwerken tussen ondernemers op de Binckhorst verder gegroeid.
- 6 Een netwerk van vier hoogleraren onder leiding van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed onderzocht de werking van de erfgoedsector in relatie tot de ruimtelijke ordening.
  - 7 Het pamflet met tien suggesties voor de nieuwe rol van de erfgoedprofessional is een initiatief van Joks Janssen en Platform VOER en is in november 2016 op het Nationaal Monumentencongres in Rotterdam gepresenteerd:
www.platformvoer.nl/pamflet-nieuwe-rol-erfgoedprofessional/

Teun van den Ende (Werkplaats Erfgoed) schrijft, onderzoekt en voedt het debat over de transformatie van stad en landschap. Hij werkt als zelfstandige onder andere voor het College van Rijksadviseurs en is actief in het Herbestemmingsteam. Hij is oprichter van Platform VOER, opinieplatform voor erfgoed en ruimte. (www.werkplaatserfgoed.nl | www.platformvoer.nl)

Colofon

Boekman Extra is een onregelmatig verschijnende digitale uitgave van de Boekmanstichting.

De Boekmanstichting verzamelt en verspreidt kennis en informatie over kunst en cultuur in beleid en praktijk. Het werkterrein omvat het kunst- en cultuurbeleid van de overheden, particuliere financiering van kunst, de sociaal-economische en juridische aspecten van de kunsten en het kunstenaarsberoep, marketing en sponsoring, culturele organisaties en manifestaties, kunst in relatie tot (nieuwe) media, cultuurbehoud, kunst-educatie, amateurkunst en kunstvakonderwijs.

Zie ook www.boekman.nl

Redactie

Kimberly van Aart,
Ineke van Hamersveld,
Jack van der Leden,
André Nuchelmans

Productie

André Nuchelmans

Redactieadres

Boekmanstichting,
t.a.v. redactie *Boekman Extra*
Herengracht 415,
1017 BP Amsterdam,
telefoon 020 – 624 37 36,
e-mail redactie@boekman.nl

Kopij volgens de redactie-
aanwijzingen via e-mail

Eindredactie en correctie
Taalbureau IJ, Amsterdam

Beeldredactie

André Nuchelmans,
Joseph Plateau grafisch
vormgevers

Vormgeving

Joseph Plateau grafisch
vormgevers, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Al het mogelijke is gedaan om rechthebbenden van beeld te achterhalen. Indien u meent over auteursrechten te beschikken van beeld in deze *Boekman Extra*, dan kunt u contact opnemen met de Boekmanstichting in Amsterdam.